

APIE ŽEMAIČIŲ IR LIETUVIŲ LIAUDIES KALBĄ

Kunigui pravartu kaip galima geriau žinoti visas švento tikėjimo ir bažnyčios mokslo tiesas, bet dar pravarčiau mokėti tas tiesas aiškiai ir tvirtai išdėstyti žmonėms. Pagalbinės priemonės yra žmonių, į kuriuos kreipiamasi, kalbos pažinimas ir tobulumas. Juo tobulesnė kalba ir juo turtingesnė žodžių visiems savo atspalviams reikšti, tuo lengviau ir aiškiau gali atspindėti kiekvieną mokslo šaką ir naudingiau paveikti liaudies apšvietą. Kalbos ugdymas vyksta palengva, kartu plėtojantis tautoje visuomeniniams ryšiams, praktinėms žinioms ir bendram švietimui. Juo aukštesnę civilizaciją pasiekė tauta, juo plačiau išplėtojo savo visuomeninius santykius, tuo labiau išlavėjusi jos kalba ir darosi pajėgesnė išreikšti žmogaus mintis ir jausmus. Šitame amžiuje daugelio tautų apšvietą yra labai didelė, taip pat kalbos išsivysčiusios bei turtinga raštija. Žemaičių ir lietuvių liaudis į šį skaičių neįeina. Jos visuomeniniai ryšiai nesiekia kitų, net kaimyninių tautų, jos apšvietą ribojasi tik svarbiausių švento tikėjimo tiesų, savo luomo pareigų ir kai kurios ūkinės praktikos pažinimu. Jos neištobulinta kalba negali visose mokslo šakose atspindėti tos šviesos, kuri ryškėja kitų tautų raštijoje. Todėl žemaičių dvasininkija, turėdama kitų tautų knygoje neišsemiamą šaltinį bažnyčios mokslo, atremiančio visus švento tikėjimo priešų priekaištus ir naudojamo žmonių praktiniam gyvenimui, negali jo visai nuodugnai ir kilniai išdėstyti žmonėms dėl kalbos skurdumo ir kartu negali plėtoti aukštesnio intelektualumo. Taigi, kad labdaringa švento tikėjimo šviesa sėkmingiau apšviestų tos liaudies protą, kad ją išmokytų aukštesnės krikščionio paskirties ir šventų dorybių kilnumo, reikia pirma padaryti kalbą pajėgią suvokti tas visas šventas tiesas ir lengvai suprantamą liaudžiai.

Kitų tautų kalboms puoselėti būdavo steigiamos gausios mokslo draugijos, kurios kelių amžių triūsu, paaukotu gimtajai kalbai, sugebėjo žodžiuose išskirti įvairių atspalvių, atskleisti visas kalbos savybes bei sudaryti taisykles ir tuo suteikti savo kalbai pagrindus, jėgą ir aiškumą. Žemaičių-lietuvių kalba iš savo mylėtojų negali laukti panašių paslaugų, nes žmonės, stokoiantys tam reikalingų lėšų, nepajėgs susidoroti su šiuo uždaviniu. Taigi jos visas išstobulinimas ir visa apšvietą ir kartu būsima liaudies laimė priklauso nuo dvasininkijos, kuri tik viena ir turi visų tam pakankamų priemonių ir gali jas vaisingai panaudoti.

Siekiant išugdyti ir išstobulinti kalbą, reikia pirma ištirti jos dvasią, visas jos ypatybes, kaip jos keitėsi, žodžiu, reikia peržvelgti visą istoriją. Kalbos istorija taip glaudžiai siejasi su tautos istorija, kad be jos negali būti suprasta. Todėl norint geriau suprasti lietuvių kalbą, reikia ištirti lietuvių tautos dvasią ir istoriją. Tokiam uždaviniui išspręsti reikia daugybės žinių, pranokstančių mano jėgas ir šio rašinio ribas, todėl palieku tai padaryti pajėgesnei plunksnai ir turinčiam užtenkamai šaltinių. Dėl to ketinu tik prabėgomis pažymėti keletą pastabų apie lietuvių liaudies kalbą ir kai kuriuos istorijos įvykius, su ja susijusius.

Lietuvių kalba, šiandien apleista, susiskaldžiusi į daugelį neišbaigtų tarmių, daugybe svetimų kalbų žodžių užtemdyta, iš pradžių tokia nebuvo, bet turėjo savo šviesių laikotarpių, turėjo pradžią, augimą ir pakilimą, panašiai kaip mūsų tautos istorija. O tuo metu, kai lietuvių tauta, ilgai kariavusi su slavų, totorių ir germanų tautomis, įtemptoje kovoje dėl nepriklausomybės užgrūdino savo jėgas, išsiugdė karinę

aistrą, ir, išaugusi į galybę, tapo visų savo priešų grėsme, tuo metu ir jos kalba turėjo pasižymėti jėga ir turtingumu, atitinkančiu jos galybę, ir tuo metu klestėjo jos tauri, kad ir pagoniška kultūra. Kad nelabai didelei ir pusiau laukinei tautai būtų įkvėpta drąsa, jos karinės aistros pakeltos iki heroizmo, o paskui įvykdyti dideli žygiai, reikėjo, kad būtų giliai suvokti jos ginami principai, ir stipraus ryšio, kuris sujungtų visas širdis viena didele mintimi. Tie lietuvių tautos pagrindai buvo iš tėvų paveldėta ir amžių įtvirtinta pagonybė, ta viena mintis – krašto ir laisvės meilė, o tas stiprus ryšys – gimtoji kalba. Taigi ta kalba, kuria kunigai, vaidelotai, sigonotai, burtininkai bylojo į žmones, kuria stabmeldiškos apeigos ir visos kitos reikmės, taip pat krivio krivaičio ir pranašiškų dievų nuosprendžiai buvo išreikšti, turėjo turėti didesnį žodžių išteklių ir tikslesnes formas, ir kartu būti kalba, pajėgia išreikšti tuometinę ir besivystančią liaudies apšvietą. Bet lietuvių tautos galybė ir savitumas, nepalankiai aplinkybėms susiklosčius, smuko; taigi ir jos kalbą turėjo ištikti panašus likimas. Lietuvos sienų išplėtimas, artimesnis susidūrimas su slavų tautomis, didžiųjų kunigaikščių išdidumas ir daug kitų, gal mažiau pastebimų priežasčių tame pačiame amžiuje neigiamai paveikė lietuvių kalbą. Daugelis kunigaikščių, vesdami rusų kunigaikštytes, priėmė ir rusų kalbą, o smulkūs bajorai, prisirišę prie tradicijų ir gimtosios kalbos, nesugebėjo atsispirti traukai sekti didžiūnus ir tuo požiūriu. Ir jau tuomet lietuvių kalboje buvo klojami pirmieji svetimkalbystės pamatai. Tačiau, nepaisant to, lietuvių kalba dar buvo tautos dvasia, jos galybės sąlyga, nes buvo suaugusi su pagonybe ir lietuvių liaudies širdimi. Nežinia, kokias audras tokioje situacijoje būtų galėjusi sukelti krikščioniškoji Europa prieš šią mažą tautą ir koks ją būtų ištikęs likimas, jei nauji ir nepaprasti įvykiai nebūtų sukėlę staigių permainų. Galinga Jogailos ranka sutrupina pagonių dievaičius, kunigai juos išvaiko, išmėto paskutinius galutinai užgesintos ugnies aukurus, ir naujo tikėjimo simbolis šventas kryžius triumfališkai iškyla pagoniškoje žemėje. Išgąsdinti žmonės nedrįso priešintis savo didžiajam kunigaikščiui, tik stebėjosi rūsčiųjų savo dievų bejėgiškumu ir, jei ne širdimi, tai bent forma, jų dauguma priėmė naują tikėjimą ir visai naują sampratą.

Po to pirmojo smūgio lietuvių tautiškumui netrukus ištiko jį kitas ne mažiau didelis smūgis, tai buvo Lietuvos ir Karalystės unija. Tie du įvykiai sudaro lietuvių istorijos ir kalbos ištisą epochą.

Staigus stabmeldybės smukimas ir pagoniškųjų kunigų išvaikymas sukėlė visišką liaudies kultūros nuopuolį ir padarė žalą kalbai. Nes tik vieni pagonių kunigai saugojo tą lobį ir, netekę savo valdžios, įsidėjo jį į savo karstą. Naujojo tikėjimo apaštalai lenkų kunigai, nepaisant didelio jų uolumo, pirmą kartą blogai suprastos pagoniškosios kultūros neįstengė paversti tikra krikščioniškąja kultūra vien todėl, kad lietuvių liaudis nenorėjo jais pasitikėti, ir jų kalba buvo jiems svetima, ir pagaliau, kad senieji principai, pagrįsti grubiais pagoniškais prietarais, prieštaravo švento tikėjimo dvasiai ir mokslui. Pagaliau Lietuvos ir Karalystės unija, suteikusi naujų teisių ir pakeitusi politinius pagrindus, lietuvių tautybei smogė iš kitos pusės. Tuo metu klestinti lenkų kultūra žymiausių Lietuvos ponų dvarus užliejo lenkiškumu ir labiausiai prisidėjo prie visiško lietuvių kalbos sunykimo. Teisėtvara buvo palanki ne tiek lietuvių liaudies charakterio ugdymui, kiek jos sulenkinimui. Senojo feodalizmo engta liaudis atsidūrė pavergtos baudžiauninkės būklėje ir tokiu būdu prarado senąjį nepriklausomybės ir tautinio savarankiškumo entuziazmą. Tačiau, nepaisant to, ta tauta yra prisirišusi prie gimtosios žemės, išlaikė savo senuosius papročius ir kalbą. Toji kalba, išsaugota tik prasčiausių ir labiausiai prislėgtų žmonių, turėjo pakelti visus likimo išbandymus ir, ilgainiui kartu su jais nutrynus pirmą kartą dėmę, tapti bejėgišku kaimyninių kalbų lopiniu. Po dvarus išdalyti žmonės gyveno tik namų ribose, dažnai net nežinodami, kas darosi už horizonto, ir dėl to nei norėjo, nei galėjo mokėti visą savo kalbos žodžių, kurie nelietė jiems žinomų dalykų. Todėl, taip pasakius, lietuvių kalba susiskaldė į tiek smulkių ir nesusiformavusių šakelių, kiek

apskritai visų lietuvių prigimtyje yra atmainų ir į kiek parapijų bei dvarų padalyta liaudis. Nes kiekviena parapija, kiekvienas dvaras kalba kitu akcentu. Vieno pavieta gyventojas ne visai supranta kito pavieta gyventoją, o abu kartu nesugeba suprasti visų trečio pavieta tarmės žodžių. Nes žmonės kiekviename paviete, kiekvienoje parapijoje ir apylinkėje geriausiai sugeba pavadinti tik tuos daiktus, kurie juos supa, tuos įspūdžius ir jausmus papasakoti, kuriuos akivaizdžiai patiria. Todėl miškingų vietovių gyventojas išskaičiuos savo gimtąja kalba pavadinimus medžių, žvėrių, paukščių, taip pat žodžius, išreiškiančius miško ošimą, tamsių besidriekiančių girių gūdumą, šilo ramumą ir visas metų laikų atmainas jį supančioje gamtoje. O tų žodžių nežino kitokių apylinkių gyventojai. Panašiai ir plačiai atsivėrusių lygumų, tiek ir kalnuotų apylinkių gyventojai, tiek ir tarp ežerų ir balų ar apskritai nykiose vietose gyvenantys, ar Nemuno, Neries, Vilnelės, Šventosios, Nevėžio, Dubysos, Jūros, Ventos ir kitų Lietuvos bei Žemaitijos upių vaizdingų pakrančių gyventojai geriausiai moka savo kalba pavadinti tik tuos daiktus ir reiškinius, kurie atsiveria juos supančiame reginyje, tuos tikrai papasakoti jausmus ir įspūdžius, kurie vien iš čia kyla. Išskyrus tai, kas iki šiol liaudies lūpose arba dažnoje vietoje kasdienėje vartosenoje išliko, yra dar kitas žodžių lobis, kitas kalbos taisyklių šaltinis liaudies padavimuose, dainose, priežodžiuose. Tačiau priežodžiai, padavimai ir dainos ne visi yra žinomi kiekvienoje Lietuvos ir Žemaitijos vietoje, nes kiekviena parapija, beveik kiekvienas kaimas turi savus, visai svetimus likusiai liaudies daliai. Permetę akimis tas pastabas, įsitikinsime, kad lietuvių kalba turėjo kadaise tobulesnes formas, didesnį žodžių išteklių, bet ilgainiui sunyko ir savo dabartinėje būklėje gali būti palyginta su puikių ir prabangių rūmų griuvėsiais, kur sudaužyti meniški skulptūros ir architektūros kūriniai žūsta netvarkingai išmėtyti. Senovės mėgėjui, tyrinėjančiam senosios architektūros ir dailiųjų menų dvasią, kruopščiu darbu pavyktų atkasti iš griuvėsių tuos gabalėlius ir tvarkingai sudėlioti į vietą, atitinkančią tyrinėjimus, lygiai ir lietuvių kalbos smulkios atšakos galėtų būti sukaupotos į vieną ir sudaryti visumą, panašią į senąją, jeigu tik tie, kuriems ji yra reikalingiausia, panorėtų pasiaukoti tam darbui.

Ta probėkšmiai pasakytų kelių pastabų grandine priėjus prie lietuvių kalbos sunykimo ir susiskaldymo, pabaigai reikėtų šį tą tarti apie jos dabartinę būklę. Tačiau vengdamas didelio istėstumo, nesiimsiu smulkiau gilintis ir lyginti visų kiekvienos tarmės atspalvių, bet pasistengsiu vienu akies žvilgsniu, vienu esminiu skirtumų ir priemonių kalbai ištobulinti apibūdinimu užbaigti savo pastabas.

Svarbiausias skirtumas glūdi tarp žemaičių ir tikrųjų lietuvių liaudies tarmių, ir tik tos abi tarmės skaidosi į nesuskaitomas smulkias atšakas, sudarančias kiekvienos parapijos beveik kiekvieno kaimo tartį. Tas skirtumas priklauso nuo skirtingo balsių ilgumo, pailginimo arba sutrumpinimo, atviro arba suspausto priebalsių ištarimo, sukietinimo arba suminkštinimo ir papildomas kiekvienai tarmei būdingų taisyklių bei žodžių.

Nors tas skirtumas neverčia skirti žemaičių ir lietuvių pagal kilmę, tačiau jis siekia dar pagoniškus laikus, kai politiniai planai, valdžios pobūdis ir kitos aplinkybės žemaičiams suteikė kitokias teises, principus, charakterį ir kitus dalykus negu lietuvių krašto gilumoje. Tas skirtumas pasireiškė ir kalboje ir ilgainiui jis sukūrė atskiras tarmes. Bet tas skirtumas nėra nenusitrynęs, nes žemaičių tarmės žodžiai nerėžia lietuvių ausies, ir atvirkščiai.

Todėl norint lietuvių kultūrą pakelti ir kalbą tobulinti, reikėtų, nepaisant to skirtumo, patyrinėti tos, ligi šiol visos liaudies vartotos, kalbos dvasią, atskleisti visas jos ypatybes ir pritaikyti taisykles, kurios būtų būdingiausios jos charakteriui ir liaudžiai lengvai suprantamos. Tam įrodyti reikia pirma pažinti kiekvienos parapijos, kiekvieno kaimo kalbą, palyginti tas visas tarmes, apibūdinti jų skirtumą ir, darant jų atranką, visų pirma atkreipti dėmesį į kalbos prigimtį, stiliaus grakštumą ir aiškumą. Reikia surinkti ir

peržiūrėti visus liaudies priežodžius, padavimus ir dainas, kuriuose lietuvių liaudis dar pagonišką vaizduotę, išreikštą anuometiniais žodžiais ir posakiais, perdavė iš kartos į kartą ir išsaugojo tartum kokią simbolinę šventybę net iki mūsų laikų. Užbaigus tą darbą, lietuvių kalboje atsiras apščiai žodžių ir formų, tinkamų išsiversti be jokios svetimkalbystės ir iš vartosenos lietuvių liaudžiai gerai žinomų. Tuo būdu iš tūkstančio spindulių susidarys šviesa lietuvių liaudies charakteriui, papročiams ir senovės istorijai nušviesti. Šiandieninės apšvietos liaudyje išplitimas per parapines mokyklas gali nemažai prisidėti, supažindinant visus lietuvius su pastoviomis formomis, priimtomis lietuvių literatūroje, o paskui jas įvesti į kasdienę naujosios kartos vartoseną. Tai yra vienintelė priemonė lietuvių arba žemaičių liaudies apšvietai pakelti. Kadangi liaudies apšvietą kelti yra žemaičių kunigų uždavinys, taigi jų pareiga yra ir tobulinti lietuvių kalbą, juo labiau kad ir aukščiau nurodytų priemonių niekas negali naudingiau pavartoti. Kiekvienas klebonas laisvomis nuo pareigų valandėlėmis gali užrašyti visas pastabas, liečiančias kalbą, vartojamą jo parapijoje, ir ilgainiui tokių pastabų rinkinį pateikti lietuvių kalbos tyrinėtojams, kurie lygiai lengvai iš turimos medžiagos gali sudaryti žodyną, gramatiką ir kitas taisyklių knygas. Ir taip tų architektų rankomis galėtų ilgainiui iš tų smulkių plytelių iškilti didžiulis pastatas, skirtas lietuvių tautos švietimo šventovei.

LKLI BR, f. 1–209. Išsp.: *Litwa*, 1913, Nr. 11/12, s. 109–112. Versta iš lenkų k. Lietuviškai šis rašinys buvo atpasakotas: Maciūnas V. A. Baranausko rašinys apie lietuvių kalbą. – *Mūsų senovė*, 1939, t. 2, Nr. 4(9), p. 679–680.

A. Baranauskas rašinį „O mowie ludu Żmudzkiego i Litewskiego“ („Apie žemaičių ir lietuvių kalbą“) parašė 1857 m., dar mokydamasis Varnių kunigų seminarijoje. Į Varnių seminariją A. Baranauskas atėjo susipažinęs su romantinės literatūros keliamais gimtosios kalbos, tautos istorijos aukštinimo uždaviniais. Varniuose, tarp dviejų sukilimų žymiausiame lietuvių literatūros ir nacionalinio judėjimo centre, poetas rado dirvą reikštis savo literatūriniais užmojams. Turtingoje seminarijos bibliotekoje A. Baranauskas patyrė apie lietuvių kalbos, kaip artimiausios iš gyvųjų kalbų indoeuropiečių prokalbei, reikšmę lyginamajai kalbotyrai. Susidūręs su vokiečių filologų teorijomis, laikiusiomis lietuvių tautą ir jos kalbą jau mirusiomis, jis užsimojo siekti gimtosios kalbos atgaivinimo, jai teisių kultūriniame gyvenime sugrąžinimo. Savo rašinyje A. Baranauskas išdėstė lietuvių bendrinės kalbos tyrimo, tarmių tyrinėjimo programą.

Literatūra ir kalba XIX: Antanas Baranauskas, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 210–215.